

Mészöly Dezső

Emlékbeszéd – papírra téve

(Madách Imréről)

Hölgyeim és Uraim, kedves Hallgatóim!

Talán így is mondhatom: kedves BARÁTAIM! Hiszen mindnyájan, akik Madáchnak nem csak tisztelői, hanem hűséges, magános olvasói is vagyunk: barátok lehetünk...

*Erős meggyőződésem az, hogy a lángelmével négyszemközt kell találkozni. Ezért is húzódoztam eleinte attól, hogy itt emlékbeszédet tartsak, népes gyülekezet előtt, ünnepélyes keretek között. Mert ilyenkor – kivált, ha a beszéd kívánatos időtartama is megsza-
batik – könnyen rácsúszik a szónok a szokványos közhelyek lejtőjére. Félek, én se tudnám elkerülni ezt, ha szónokolnék. Kérem hát, ne szónoklatot várjanak itt tőlem. Megpróbálok inkább beszámolni Madáchcsal való négyszemközti találkozásaimról.*

Először is hadd olvassam föl egy négysoros epigrammáját. Címe: A szabadságháború. (Látni fogjuk majd, milyen fontos itt a cím!)

*Mint villámlás valál, fényes, rövid,
Nem tudni honnan, nem tudni hová,
Azt sem tudnók, voltál-e igazán,
Ha a rom, mit hagyál, nem mondaná.*

A magyar irodalomnak talán legkeserűbb négy sora ez. Mi marad nekünk magyaroknak a szabadságháború után? A rom.

Senki oly nagy okkal és joggal nem írhatott le ilyen keserű sorokat, mint Madách. Eszembe jut most, amit Babits írt órála... nem erről a négysorosáról, hanem főművéről, Az ember tragédiájáról mondja, hogy a költő kétségbeesett, kiábrándult filozófiájának köntösébe a tulajdon vérző életét takarta. Úgy érzem, hogy amit Babits a Tragédiáról mond, az Madáchnak szinte minden művére áll. Versei is sebre tett kötések. S míg olvasuk őket, azt érezzük: átvérzik a kötés! Ilyen „átvérzett kötés” döbönt meg bennünket az imént idézett epigramma, „A szabadságháború” olvastán is.

Sokszor megírták már – de sokszor el is felejtjük –, hogy a magyar szabadságharc levereése valóságos családirtást rendezett a Madách-nemzetiségben. Tudjuk, hogy a költő testvéröccse, Madách Pál futárszolgálat közben halt meg a harcok idején. Másik öccsének, Madách Károlynak apósát a rémuralom idején kivégezteti Haynau. Volt egy Mária nevű testvére is Madáchnak: őt a harcok után, menekülőben, honvédtiszt férjével és kisfiával együtt román parasztok felkoncolták. Maga Madách Imre börtönbe került Kossuth titkárának bujtatása miatt, s míg raboskodott, felesége megcsalta, családi élete felbomlott... Folytassam?... Ismert dolgokat ismételtem itt, de talán nem fölösleges olykor az ilyen ismétlés...

Hogy mi indított most mind ennek fölidézésére? Az, hogy négyszemközti találkozásom Madáchcsal szorosan kapcsolódik a Szabadságháború címen ismert epigrammához.

1956 decemberében, a vérbefojtott felkelést követő gyászos időkben, az Üllői út felé jártam. Ez volt Pest legsérültebb része. Lakóházakat, egész házsorokat rommá lőtt ott a szovjet nehéztüzérség. Arra barangolva észrevettem, hogy ott nézelődik valaki, kezében fényképezőgéppel. Fotóriporter vagy újságíró lehetett? Nem tudom, nem ismertem. De azt láttam, hogy hozzá lép valahonnan egy ör – úgynevezett "munkásör" – s nyomatékosan figyelmezteti: itt tilos a fényképezés!... Nem volt szabad megörökíteni azokat a beszédes romokat.

A sors úgy akarta, hogy nekem épp azokban a napokban egy Madáchról szóló felolvasásra kellett készülnöm. Este, olvasás, jegyzetelés közben tekintetem épp az imént említett epigrammára esett, „A szabadságháború”-ra. Nagyon belém vésődött akkor a keserű záradék:

Azt sem tudnók, voltál-e igazán?

Ha a rom, mit hagyál, nem mondaná.

Soha olyan fogékony lélekkel nem olvastam Madácho, mint a következő álmatlan éjszakán.

Akkor találtam rá egy másik szíven ütő versére is, a PEREAT-ra (Hadd mondok azok számára, akik nem tanultak latint, hogy ez a szó: pereat – a VIVAT ellen- párja; VIVAT: éljen! PEREAT: vesszen!) Ez a Pereat olyan verse Madáchnak, amely eszünkbe juttatja főművét, Az ember tragédiáját. Miért? Ki fog derülni az utolsó strófából. De hadd idézzem az egész költeményt!

PEREAT

*Soká hivénk mindég hiába
S megint csak hittünk, bár a hit
Mindannyiszor hiú lidércként
Sárban hagyott, hínárba vitt.
El hát a hitel, félre véle!
Fel, fel, kiáltjuk: pereat
Szívünkben úgy, miként ez a bor –
S vágjuk falhoz a poharat!*

Soká szerettünk mindhiába.
 Mi áldozánk, más élvezett,
 Hej, aki gyűlöl, nem csalódik,
 S nem fosztja meg a szeretet.
 El hát a szeretettel végre!
 Fel, fel, kiáltjuk: pereat
 Szívünkben úgy, miként ez a bor –
 S vágjuk földhöz a poharat!

Rég kábít a remény csilláma,
 Míg szívünk vére folydogál,
 Kétségbesetten jól tudom, hogy
 Régen kiszenvedt volna már.
 El hát, el a reménnyel végre!
 Fel, fel, kiáltjuk: pereat
 Szívünkben úgy, miként ez a bor –
 S vágjuk földhöz a poharat!

És mégis hogyha elvesz a hit,
 El a remény és szeretet,
 S helyete kétely, gyűlölet, meg
 Kétségbesés foglal helyet:
 Akkor mi is, s véliük min a szív
 Höbb vágya függ – mind pereat,
 S mint hogyha elfogy a nemes bor,
 Vágjuk falhoz a poharat.

„És mégis” – nagyon súlyos ez a MÉGIS az utolsó strófa elején! Nem tudom, felolvasásom tudta-e éreztetni a meghökkentő és igen-igen jellemző fordulatot?... Ez az „És mégis”: Madách bölcséletének leglényege! Mennyi okunk volna, hogy „földhöz vágjuk a poharat”... Hitnek, reménynek, szeretetnek mi értelme olyan tapasztalatok után, melyek végzetesen megráztak, leterítettek?...

És mégis... Folytassam?... Megkíséreljem eldadogni prózában, amü Madách verse kitörölhetetlenül vés belénk? A MÉGIS ennek a versnek kulcsszava. S Az ember tragédiájának végső kicsengése is ez.

A ráció, a hideg ész könyörtelen végkövetkeztetését megszólaltató Lucifer meggyőzi az embert, hogy az életet nem érdemes folytatni. Az emberi történelmen végig vezérlő vízió után még az a „tátongó mélység” is vonzóbb Ádám előtt. De az öngyilkosságra kész férfi minden számítását áthúzza Éva szava: „Anyának érzem, ó Ádám, magam.”

Eszembe jut itt Szerb Antal észrevétele: „Amennyiben a mű a férfi tragédiája, ugyanakkor a nő triumfusa is... Ádám a világos, építő öntudat, amely magas célokra tör, s ha célját nem tudja elérni, összeomlik. Éva a homályos, ősi ösztön, a természet szava az emberben, amely semmi mást nem akar, mint élni, és dacol a szellem minden erejével.”

Felvillan bennem Ady sora: „Az élet él és élni akar”... S még régebből Vörösmarty szava, a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN végén, a kétségbeesés szakadékaiból fel-törő: „És mégis, mégis fáradozni kell”... Igen, ez az életérzés jellemzi végzetesen legnagyobb klasszikusaink és modern költőink gondolati líráját. Egész irodalmunk és történel-münk tele van szörnyű hullámvölgyekből kiemelkedő „és mégis”-ekkel.

Hadd olvassak föl befejezésül még egy elgondolkoztató passzust Szerb Antal Ma-gyar irodalomtörténetéből.

„Ily módon Madách életfilozófiája ugyanaz az ÉS MÉGIS gondolkozás, melyet Zrínyiben fedeztünk fel először, Vörösmarty Csongor és Tündéjében és GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN-jában látunk teljes költői kifejlődésében, és most Madáchnál jele-nik meg, mint burkolt filozófiai gondolat, hogy majdan Ady Endrében lírai világnézetté szélesedjék. AZ ÉS MÉGIS : bizalom az irracionális életösztönökben, amelyek a végső órán kitörnek a lélek mélységeiből, megcáfolják a legvilágosabb logikát, utat találnak az úttalanban, és megmentik az embert és a nemzetet. Legnagyobbjainknak ez az életböl-csessége a magyar EIDOS legsajátabb filozófiai mondanivalója. Ez is összefügg a magyar finitizmussal: lelki alapja az az érzés, hogy bármi csapások érnek kint a való-ságban, kívül a gyepűn, van valahol, bent, a magyar lélek mélyén, valami megközelít-heetlen, körülhatárolt, független terület, ahol a magyart nem győzhetik le a szünet nélkül sújtó századok.”

Akár egyetért valaki Szerb Antal szemléletével, akár nem, egy bizonyos: kevés olyan szívenütő lapja van a magyar prózának, mint ez.

S ha meggondolom, hogy olyan ember írta, akit irózatatos körülmények közt öltek meg a magyar történelem mélypontján... bizony, olyan keserűség mar belém, amelyből másba nem menekülhetek, csak a Madách-i szóba: „És mégis...”

Legyen ez a szó megemlékezésünk záróköve.

Köszönöm, hogy meghallgattak.

(Elhangzott az 1995-ös Madách-ünnepségen Balassagyarmaton.)